

Heemkring BKW – Sint-Martens-Bodegem

Bodegem in vroegere tijden nr. 19 – 2021

De verpachting van de leentiende van Bodegem.

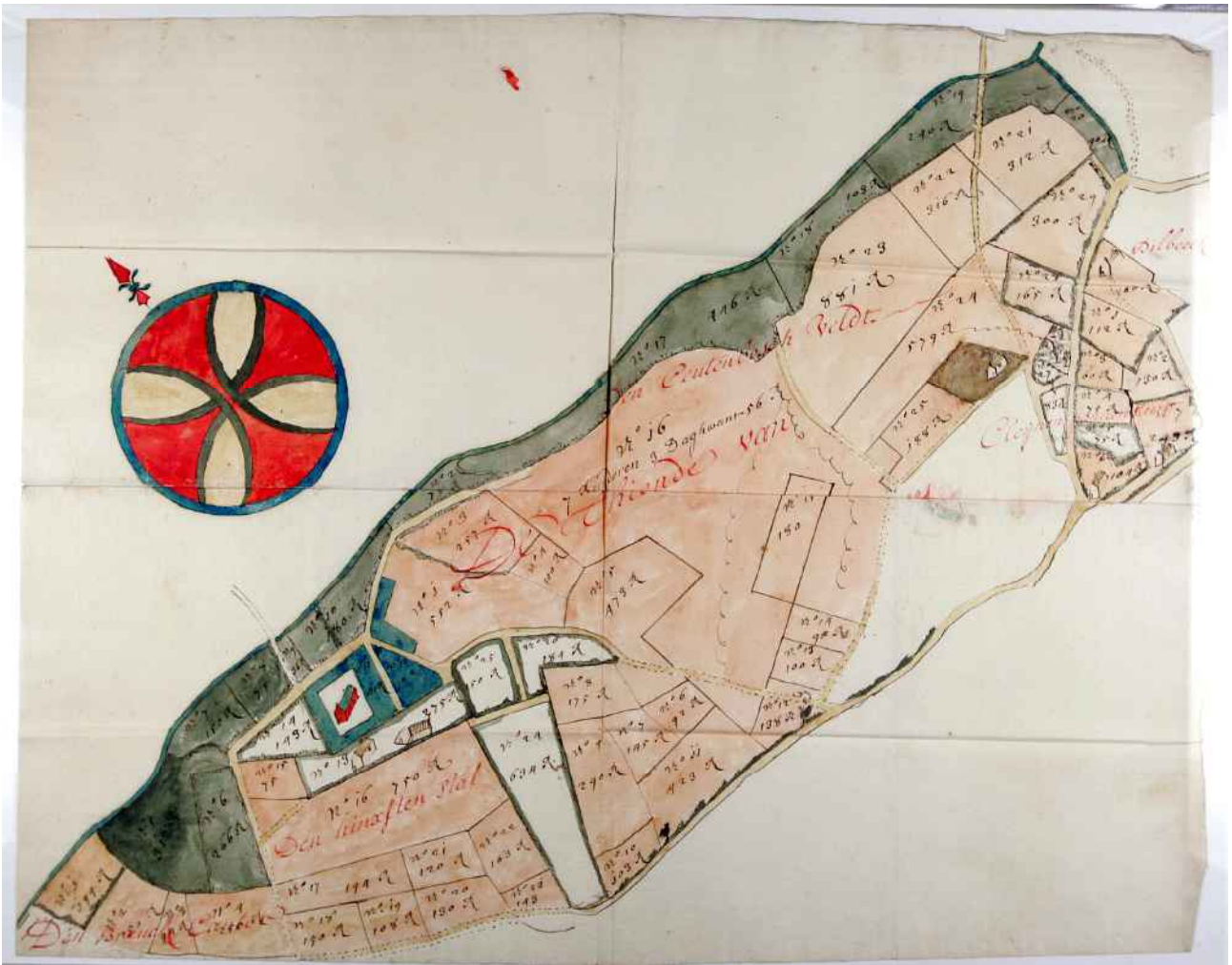
Het 14e nummer van onze artikelenreeks *Bodegem in vroegere tijden* belichtte de bezitsgeschiedenis van de leentiende van Bodegem.¹ Een feodaal instrument als de leentiende vormde voor de leenman in de eerste plaats een financiële belegging. Bij voorkeur wilde hij of zij ervan genieten zonder al te veel bijkomende risico's, laat staan dat men zich zou willen inlaten met de arbeidsintensieve keerzijde die onvermijdelijk samenhangt met de inning van een tiende. Hierbij denken we dan aan diverse logistieke taken, zoals het verzamelen, ophalen en opslaan van de geogste vruchten, evenals een wenselijke ervaring met de commercialisatie van de veldproducten. Het zal dan ook niet verbazen dat de bezitter van de Bodegemse leentiende zich van deze agrarische en commerciële specialisaties wilde ontdoen. Bovendien wenste men zich in te dekken tegen de onzekerheden over het succes van de uiteindelijke oogst en de billijkheid der marktprijzen. Een oogst is immers onderhevig aan vele wisselvalligheden die zich pas tijdens de komende jaren tot uiting komen. Om die redenen werd de leentiende vrijwel altijd uitbesteed aan een ervaren en financieel sterk staande pachter. Bij middel van een pachtbrief sloot deze met de pachtheer een overeenkomst af over de voorwaarden van hun samenwerking.

In deze bijdrage verdiepen we ons in de geschiedenis van de pachtovereenkomst. Er bestond immers grote verscheidenheid in de pachtgelden en de verleende betalingstermijnen, evenals aangaande de richtlijnen over de instandhouding van de velden, afspraken over wijzigingen van de bodembenutting en rapportering van onrechtmatige toe-eigeningen door andere tiendeheffers. Ook het aanbrengen van een kredietwaardig borgsteller of het aanbieden van een onderpand vormde een vast onderdeel van de pachtbrief.

Vóór de contractuele verpachting.

In Bodegem werd de leentiende traditioneel geheven op 7 bunder van het veld *Broeckcouter*, 8 bunder op *Hinxstal* en 11 bunder op *Cortenbosch*. Volgens de veldindeling die de landmeters van rond 1700 aannemen, lag er zelfs een klein deel op het veld *Cleynen Pannesteert*. Het potentiële areaal van de 3 velden betrof nochtans **40 bunder 256 roeden** (of 50,81 hectare). Daarbinnen bepaalde het plaatselijk leenhof voor de leentiende een opbrengstoppervlakte van **27 bunder** (of 33,75 hectare). Dat cijfer (ongeveer twee derden van het totale areaal) houdt rekening met tal van uitzonderingen die tot een vrijstelling van tiende aanleiding kunnen geven. Een tiende was immers een kerkelijke opbrengstbelasting op bodemvruchten en veronderstelt dus een

¹ *Bodegem in vroegere tijden* 14 (2019).

De Leentiende van Bodegem kort na 1713
(kaart uit het familiearchief Delvaux, kasteel van Walfergem te Asse).

Er bestond omstreeks 1713 een verschil tussen de traditioneel gespecificeerde oppervlakte van de leentiende (volgens het leenhof van Bodegem "salvo justo" **27 bunders**) en de werkelijke tiendeplichtige oppervlakte (ca. **31 bunders 182 roeden**). Het verschil is grotendeels te verklaren doordat de landmeter de velden anders groepeerd (wat vooral het veld Cortenbosch aanbelangt), evenals de invoering van novale tienden (meestal bos dat voor de landbouw werd ingezet, soms ook bij introductie van nieuwe teelten).

De onderstaande tabel geeft de toestand in 1713.
De oppervlaktematen zijn steeds in bunders (B) en roeden (R) uitgedrukt.

Veldnaam	Oppervlakte volledig veld	Tiendevrije oppervlakte	Tiendeplichtige oppervlakte	Salvo justo oppervlakte volgens het leenhof
Broeckcouter	6 B 40 R	4 B 152 R	1 B 288 R	7 B
Hinxstal	7 B 9 R	2 B 168 R	4 B 241 R	8 B
Cortenbosch	25 B 215 R	2 B 154 R	23 B 61 R	11 B
Cleijnen Pannesteert	1 B 392 R	nihil	1 B 392 R	nihil
Totaal	40 B 256 R	9 B 74 R	31 B 182 R	27 B

Grondstukken die niet aan de leentiende onderhevig waren:

- De meersen langsheen de Molenbeek (op de kaart donkergroen ingekleurd);
- Percelen die geen teelten opbrengen, zoals woonpercelen en bijbehorende waterpartijen:
  1. het lusthof (in het rood) met zijn walgracht en vijvers (in het blauw gekleurd);
  2. het pachthof (gekend als Hof ten Broeck ten zuiden van het lusthof, evenals het behorende weideland (op blanke achtergrond); het pachthof was vrij van **vleestiende** (tiende op de veeteelt);
  3. een hofstede van de kerk van Bodegem (rechts op de kaart, bruin ingekleurd).
- Eigendom van geestelijke instellingen indien de tiende er hun toekwam, in dit geval twee percelen van de abdij van Groot-Bijgaarden (rechts op de kaart, op blanke achtergrond).

renderende bodem. Een oeroude conventie maakte dat grondstukken die geen vruchten opleveren, zoals bossen, meersen, behuisde percelen, vijvers, enz., van tiende waren vrijgesteld. Dit betekent echter ook dat de tiendeplichtige bodem kon uitbreiden, namelijk naarmate men een toename van de renderende akkers realiseerde langs een vrijgesteld grondstuk. In onze streken gaat het dan meestal om bos dat werd gerooid en dat voor de landbouw werd ingezet. In de uiteenzetting op pagina 2 ziet men dat in 1713 de tiendeplichtige oppervlakte van de Bodegemse leentiende al was gestegen tot 31 bunder 182 roeden. Het oorspronkelijk bosachtige veld *Cortenbosch* leverde daarin de volledige aanwinst.

De belastbare teelten bestonden in onze streken traditioneel uit graangewassen, voornamelijk rogge en koren, uitzonderlijk ook tarwe, gerst, spelt en haver. Kenmerkend voor onze contreien is de aanzienlijke omslag naar hopteelt vanaf de 15e/16e eeuw, wat gepaard ging met gedrevenheden over de rechtmatigheid van heffingen op de nieuwe teelt. Ook andere massaal oogstbare veldvruchten met lange houdbaarheid (zoals bonen, fruit, e.d.) konden aan tiendeplicht niet ontsnappen. De veeteelt ten slotte werd belast via de zogenaamde vleestiende (en dus niet via graasweiden of stalplaatsen).

Spijts vele beperkingen in de bronnenvoorraad bleven over de Bodegemse leentiende schriftelijke pachtverbintenissen bewaard vanaf de 16e eeuw. Oudere huurafspraken moet men niet proberen te ontdekken, dit om de eenvoudige reden dat tot omstreeks 1500 de bodemeigenaar nog steeds dezelfde persoon was als de bezitter van de leentiende. Van bij aanvang is het daarom belangrijk te benadrukken dat het bezit van de leentiende niet noodzakelijk betekent dat de leenman ook de bodemeigenaar moet zijn. Als gevolg van deze algemeenheid varieert van een leentiende het voorwerp van de verpachting doorheen de tijd dan ook zeer sterk.

Eerste Periode: Tot omstreeks 1500 behoorde de bodem nog volledig aan de leenman van de leentiende. Het bezit van de leentiende werd dan gezien als een

loutere vrijstelling van de kerkbelasting. Het derde deel dat aan de dorpspastoor toekwam, werd bovendien opgehaald door zogenaamde *tiendestekers* die in opdracht van de geestelijkheid werkten. Dit maakt dat tot ca. 1500 er voor het inhalen van de leentiende dan ook geen noodzaak bestond om pachtbrieven uit te schrijven. Dit sluit een gewone bodempacht uiteraard niet uit. Als oudst bekende pachter kennen we uit deze periode de naam van **Jan van Bullestraeten** (ca. 1480).² Aan hem was er een voorkooprecht toegezegd op een derde deel van het hier belanghebbend areaal, meer bepaald door Anna de Hont, tussen 1469-1480 eigenares van de onderliggende bodem, evenals van de leentiende. De erfgenamen van Anna de Hont gingen met haar eigengereide actie echter niet akkoord en probeerden de overeenkomst met Jan van Bullestraeten terug te draaien. Conform het toenmalige gewoonterecht konden ze als verwanten in 1502 *vernadering* inroepen om de al uitgevoerde verkoop aan Jan van Bullestraeten teniet te doen.

Tweede periode: Een volgende onderscheidbare tijdperk wordt gekenmerkt door aanwijzingen dat er door de erfgenamen de Hont toch een deel van het oorspronkelijke landbezit uit het familiegoed blijkt te zijn vervreemd.³ Wanneer namelijk Jan Fabri de leentiende in 1560 van de erfgenamen afkocht, verwierf hij weinig later ook hun akkerland. Volgens de verkoopakte had het domein een totale grondoppervlakte van **21 bunder 3 dagwand**, wat derhalve kleiner was dan de 27 bunder die Fabri als leentiende had verkregen. We vermoeden dan ook dat er al vóór 1560 minstens 5 bunder 1 dagwand uit het familiedomein te gelde was gemaakt. Gezien Jan Fabri (maar voordien mogelijk ook reeds de erfgenamen de Hont) op dit verkochte deel eveneens recht op leentiende had, kunnen er desgevallend reeds pachtbrieven voor het ophalen van de daar opgebrachte teelten uitgereikt geweest zijn.

² BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 6310-6311 (datering: '1479 vóór Pasen' in de Brabantse Paasstijl of 1480 in de huidige dateringsstijl).

³ Voor de nauwkeurige chronologie van de bezitters van de leentiende, zie de bijdrage *Bodegem in vroegere tijden* 14 (2019).

Dankzij de oudste bewaard gebleven pachtbrief uit de periode vóór 1560 konden we iets meer achterhalen over de toenmalige bodempacht.⁴ De zeer omstandige brief dateert van 21 december 1515 en werd toegewezen aan **Joes Cricke**, zoon van Joes, die zich verbond voor de duur van 12 jaar. Zoals verderop uit andere archivalia zal blijken, heeft Cricke uiteindelijk 24 jaar voor de bodempacht garant gestaan en blijkt hij ook te hebben gezorgd voor het inhalen van de leentiende. Al die tijd zou hij ook de pachthoeve van de erfgenamen de Hont hebben gehuurd.

In de pachtbrief treedt als tegenpartij van Joes Cricke een zekere Bernard van der Stoct op, die ook elders actief was als zaakwaarnemer en/of gevolmachtigde voor Margaretha van Zellicke die vanaf 1498 de leentiende in bezit hield. Het contract regelde de verpachting van haar landerijen op Bodegem en Sint-Ulriks-Kapelle, inclusief de verhuring van het Bodegemse **Hof ten Broeck** dat toen een oppervlakte besloeg van 346 roeden (ongeveer 1,08 hectare). Van de pachter werd ook verwacht dat hij een onderkomen aan de pachtheer en zijn genodigden ter beschikking zou stellen, inbegrepen een paardenstal om hun rijdieren in onder te brengen. Het bouwwerk mag beschouwd worden als de voorloper van het latere lusthof, het aangename buitenverblijf dat beter gekend is als het **kasteel Vaes**, maar dat pas omstreeks 1660 op dezelfde plaats zou verrijzen.

In 1515 besloeg de totale verpachte oppervlakte **26 bunder 127 roeden** (ca. 32,9 hectare). Deze oppervlakte dekt vrij exact datgene wat Jan Fabri in 1560 aankocht.⁵ Daartoe moet men weten dat in het contract uit 1515 ook de pacht van ongeveer 5 bunder vervat zat, die aan derde partijen toebehoorde. Een zestal percelen kwam van twee geestelijke instellingen die hun Bodegems pachtgoed aan de overeenkomst met Joes Cricke wisten toe te voegen. De Brusselse Rijke Claren stelden 4 bunder 127 roeden ter beschikking, terwijl een kleine partij van

80 roeden in werkelijkheid aan de abdij van Groot-Bijgaarden toebehoorde. De verbintenis betrof trouwens niet alleen akkers op Bodegem, maar omvatte ook land van Margaretha van Zellicke dat op Sint-Ulriks-Kapelle was gelegen en dat op ongeveer 1 bunder 1 dagwand werd bemeten.

Voor het overige bevat het contract nog de pachtcondities. Elke bunder was het eerste jaar 2 mudde rogge verschuldigd. De volgende jaren betaalde de pachter een totaal van 40 mudde 3 suster. De ene helft daarvan diende in graan te worden. Desgewenst kon er in courant geld worden betaald, in het voorkomend geval te rekenen aan 15 *plecken* per suster.

De pachter diende tevens zorg te dragen voor het voldoen van een aantal errenten, verband houdend met stichtingen ten voordele van de kerk van Sint-Ulriks-Kapelle. Deze lasten beliepen jaarlijks 2 mudde rogge, 2 mudde tarwe, een suster erwten en 7 veertelen raapzaad.

Zoals al werd gesuggereerd, wordt in de pachtbrief ten voordele van Joes Cricke met geen woord over de leentiende gerept. Omdat via ander bronnenmateriaal zal blijken dat hij wel degelijk ook tiende inde, vermoeden we dat dit het voorwerp van een afzonderlijk akkoord heeft uitmaakt.

De gehele verpachting.

De leentiende werd dus wellicht niet vroeger dan 1560 als een afzonderlijk handelsgoed in haar geheel verpacht. Bij de overdracht van de leentiende aan Jan Fabri (leenman tussen 1560-1583) vermeldt men **Peeter De Raedt** als de toenmalige pachter. Hij wordt zelfs al vermeld in lopend pachtverband in de schepenakte waarmee Jan Fabri op 31 mei 1560 de landerijen van de erfgenamen de Hont afkocht.⁶

Peeter De Raedt schijnt dan ook de bovenvermelde Joes Cricke te hebben opgevolgd, zowel voor de pacht van de leentiende, als voor de uitbating van de onderliggende bodem die Cricke met zekerheid waarnam tussen 1515-1539. De Raedt blijkt ook het Hof ten Broeck te

⁴ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0052-0057. Met dank aan Flor De Smedt van de heemkring Ascania voor de volledige transcriptie van de uitzonderlijk omstandige pachtbrief.

⁵ *Bodegem in vroegere tijden* 14 (2019) 8.

⁶ RA Leuven, best. 51/2-808, fol. 155r-158v.

bewonen en dit vanaf 1541 wanneer hij de huur overnam van een zekere **Jan Kints**. Deze Kints schijnt nochtans slechts een tijdelijke bewoner van de pachthoeve te zijn, want hij wordt in geen enkel beschikbaar document met één van de mogelijke pachtvarianten in verband gebracht. De Raedt fungeerde overigens als ophaler van de tiende minstens tot in 1565. Dan wordt hij nog als zodanig vermeld tijdens een enquête naar de inning van de hoptiende (we komen daar verderop nog op terug).⁷

1. Uit de periode van Joos Fabri, leenman van de leentiende tussen 1609-1632, is ons de eerste pachtverbintenis bekend. Ze gebeurde trouwens bij onderhandse akte die door Joos Fabri eigenhandig was uitgeschreven. De begunstigde pachter is **Hans van der Heyden** die als toegeving vanwege de pachtheer het Hof ten Broeck *costeloos* mocht bewonen. De pachtbrief werd op 2 oktober 1628 onderschreven voor een termijn van 9 jaar, in ruil voor de betaling van jaarlijks 4 mudde 3 suster rogge en 3 suster tarwe. De eerste vervalddag viel op *Sint-Andriesmisse* (30 november) 1629.⁸

Zover we konden nagaan, zijn er over de aansluitende periode 1632-1690 geen pachtbrieven bewaard gebleven.

Ondertekening van de onderhandse akte. De pachtheer Joos Fabri signeert aan de rechterkant van de akte. Aan de linkerkant merkt men het teken van pachter Hans van der Heyden. Onderaan tekenen de bijgeroepen Joos Macharis en Baltasar Boullin als getuigen.

2. Jan-Baptist Fabri, in zijn bijzonder ambt van *Commissaris van volkeren van oorlog* en derhalve te vereenzelvigen met de bezitter van de leentiende over de

periode 1672-1698, verhuurt via notaris Johannes Morren op 21 juli 1690 voor drie jaren de inzameling van de leentiende aan **Marcellus van den Haute**, “*sonder eenige precise mate toe te seggen off te moeten doen wegghen*”.⁹ Er wordt benadrukt dat de pachter voldoende is vertrouwd met het ophalen van (leen)tiende, omdat hij er vroeger al had geïnd.

De pachtheer ontvangt uit drie oogsten een totale vergoeding van 48 suster tarwe en 48 suster rogge (of jaarlijks gemiddeld 16 suster tarwe en evenveel rogge), te rekenen volgens de noteringen van graanproducten op de *Spijcker* van Brussel. Daarbovenop diende er in contanten drie gulden *promissegelt* te worden neergeteld. De betalingen zouden geschieden in drie gelijke termijnen: de eerstvolgende op Sint-Andriesmis en vervolgens ieder jaar binnen de drie maand na dezelfde vervalddag. De lasthebber diende tevens diverse grondbelastingen te betalen, waaronder 32 stuivers voor de *bede* (een belasting ter recuperatie van oorlogsschade).

Ook de rechten van de eigenaar van de leentiende dienden gevrijwaard en wel zodanig dat deze “*in geender maniere verdockert oft vermindert*”. In dit verband verwacht men van de pachter dat hij jaarlijks verslag zou uitbrengen over wat er ondertussen aan weiden, bossen en hoplochten was gewijzigd.

Met pachter Marcellus van den Haute bedoelt men omstreeks 1690 ongetwijfeld deze die te Bodegem werd geboren op 19 september 1642 als zoon van een gelijknamige vader en Joanna Smets als moeder. Op 5 december 1664 verbond de jonge landbouwer zich in eerste huwelijk met Catharina Willems en in 1666 trouwt hij met Maria Schoonjans.

3. De volgende pachtbrief acteert men op 30 juli 1705, eveneens bij notaris Johannes Morren te Brussel en ditmaal in opdracht van de weduwe Jan-Baptist Fabri, waarmee Joanna Theresia de Niele wordt bedoeld.¹⁰ Merk nochtans op dat haar dochter Maria Fabri in 1699 als erfgename van de naakte eigendom het verhef van het leengoed had voldaan,

⁷ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 6313-6316.

⁸ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0232-0234.

⁹ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0189-0191. Origineel in RA Vorst, best. T30-2060/2

¹⁰ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0192-0194. RA Vorst, best. T30-2069/2.

maar dat de moeder hier kennelijk toch optrad als contractante, wellicht omdat haar nog steeds het vruchtgebruik over het leengoed ten goede kwam.

De inning van de tiende wordt voor zes jaar uitbesteed aan *meester* **Carel Meert**, pachter onder Bodegem. Hij krijgt het contract toegewezen tegen betaling van 30 suster (of 5 mudde), de ene helft in tarwe en de andere helft in koren, desgewenst in geld te rekenen volgens de noteringen van de *Spijcker* te Brussel. Daarbovenop zal de pachter jaarlijks nog 5 gulden in contanten volstorten.

De eerste betaling werd verwacht tegen de eerstvolgende *Sint-Andriesmisse* en vervolgens jaarlijks de overeengekomen sommen uiterlijk zes weken na dezelfde verval dag. Zoals in de vorige pachtbrief al werd aangestipt, moet de pachter ieder jaar verslag uitbrengen van wijzigingen in de bodembestemming en moet hij waken over de rechten van de bezitter van de leentiende. De overige bepalingen over het voldoen van belastingen en bijdragen aan de *beden* werden eveneens behouden uit de vorige pachtbrief.

De bedoelde pachter Carel Meert is te identificeren met de gelijknamige persoon die te Bodegem resideerde op het pacht-hof van kanunnik Guilielmus Josephus Alvarado y Bracamonte. De pachthoeve van deze Brugse geestelijke bevond zich destijds op de noordelijke hoek van de Molenstraat met de Sint-Martinusstraat. Zijn pachtgoed (velden, bos, e.d.), dat samen met dit hof werd verhuurd, omvatte ongeveer 26 bunder en lag in verscheidene percelen over het dorp verspreid. Carel Meert was gehuwd met Catharina van den Borre. Samen stichtten zij een gezin dat dertien kinderen zou grootbrengen, allen gedoopt te Bodegem tussen 1703 en 1720. Carolus Meert overleed op 28 november 1720.

4. Wanneer het pachtcontract met Carel Meert in 1711 ten einde loopt, wijst de weduwe van gewezen commissaris Jan-Baptist Fabri de leentiende toe aan **Jan van de Heuvel**, eveneens een pachter uit Bodegem. Het akkoord werd bedongen ten kantore van notaris Petrus Parisel¹¹ te

Brussel, meer bepaald op 26 juni 1711. Er werd een termijn vastgelegd van 6 jaar aan dezelfde voorwaarden van de vorige pachtbrief. Er verschijnt tevens een medecomparant, zijnde Jan Fasseel, die als *borghe en cautionaris* instond voor het geval er zich wanbetaling zou voordoen of indien de oogst wegens nalatigheden werd beschadigd.

Jan Fasseel wordt in de akte gepreciseerd als "*schoonvader*" van de pachter. Het begrip zal heden ten dage beslist anders begrepen worden, maar tijdens de 18e eeuw geldt het als een leenvertaling van het Franse *beau-père*, dat de oude invulling van *stiefvader* behoeft. Het is daarbij van belang te weten dat er zowel een Jan van den Heuvel (†13 december 1690), als Jan Fasseel (gestorven te Brussel op 4 november 1725 en in de kerk van Bodegem begraven) achtereenvolgens met dezelfde vrouw waren gehuwd. We doelen daarmee op Elisabeth van Bever (gestorven te Essene op 31 oktober 1733 en eveneens in de kerk van Bodegem begraven). De Jan van den Heuvel die in 1711 de pacht aanging, moet dus wel geïdentificeerd worden met de jongere persoon die op 24 juni 1686 werd geboren als zoon van Elisabeth van Bever en haar eerste echtgenoot, de gelijknamige vader Jan van den Heuvel. De akte van 26 juni 1711 ondersteunt zelfs deze interpretatie, namelijk met de informatie dat de contractant twee dagen voordien 25 jaar was geworden (in die tijd gold meerderjarigheid op 25 jaar).

5. Jan van den Heuvel *junior* kon de pacht echter slechts zes jaar behouden. Op 22 juni 1718 gaat het contract naar **Jan Hannaert** uit Bodegem, andermaal bij akte gepasseerd bij de Brusselse notaris Petrus Parisel.¹² Er komt slechts één Bodegemse ingezetene ter identificatie van de nieuwe pachter in aanmerking, namelijk deze die te Bodegem op 7 juni 1705 trouwt met Elisabeth de Mesmaecker. De verbintenis met Jan Hannaert wordt voor zes jaar afgesloten en de pachtcondities bleven dezelfde van deze uit de vorige twee contracten, met dit verschil dat bij schepenakte van 19

¹¹ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0301-0304. Originele minuut in RA Vorst, best. T30-2247.

¹² BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0308-0311. Originele minuut in RA Vorst, best. T30-2254.

februari 1718 als borg een dagwand akkerland wordt aangeboden, gelegen op de Nederste Middelhoeve.¹³

6. Joanna Theresia de Nielle reikt de volgende pachtbrief uit bij notaris Joannes Pilloy te Brussel.¹⁴ Op 27 maart 1724 tekent zij voor akkoord over een termijn van zes jaar met **Francis Ransbeek**, pachter uit Sint-Ulriks-Kapelle, te vereenzelvigen met *Franciscus Van Ransbeke* die op 19 augustus 1721 huwde met Susanna Loo (cit. 1741-1742). De pachtvrouwe verlangde ditmaal jaarlijks 33 suster graangewassen, voor de helft te leveren in tarwe en de andere helft in koren. Daarbovenop betaalt de pachter jaarlijks nog tien gulden in klinkende munt. Als medecomparant trad Philippus de Mesmaker op, een brouwer uit Groot-Bijgaarden, die bereid werd bevonden om borg te staan.

7. Op 28 juni 1730 wordt een verlenging van het vorige contract toegestaan bij meier Franciscus Lindemans van de schepenbank van Bodegem. De verpachtende partij wordt slechts gepreciseerd als *Juffrouwe Fabri*, maar de dame is gemakkelijk te identificeren met Maria Fabri die tussen 1699-1755 de leentende in bezit had. Het gaat slechts om een verlenging van drie jaar, zij het ditmaal tegen de levering van jaarlijks 16 suster tarwe en evenveel koren. Voor het *wijngeldt* (een soort van drinkgelag) diende de pachter één *pistool* (een Spaanse dubloen) uit zijn beurs te halen. De tiendeheffing zou na 3 jaar aan dezelfde pachter blijven mits jaarlijkse betaling van 9 suster tarwe en 9 suster koren. Jacobus Walraevens, die bij de actering ook aanwezig was als schepen van Bodegem, onderschrijft als borggever de naleving van het contract.¹⁵

8. Waarschijnlijk om reden van het laag uitgevallen laatste pachtgeld werd de vorige verbintenis niet tot aan de vervaldag voltooid. Al in de loop van het tweede jaar, op 30 juni 1731, wordt een nieuw akkoord gesloten bij de Brusselse notaris

Guillielmus Andreas Douseleth.¹⁶ Maria Fabri verhuurt de leentende ditmaal voor een termijn van 6 jaar aan **Philippus de Mesmaecker**, pachter uit Groot-Bijgaarden. Als tegenprestatie betaalt hij jaarlijks de geldwaarde van 30 suster granen, de ene helft te meten in tarwe en de andere helft in rogge. Daarbovenop ontving Maria Fabri jaarlijks nog tien gulden in baar geld.

9. Na drie oogstjaren dringt er zich al een nieuwe overeenkomst op met gunstiger voorwaarden ten voordele van de pachter. **Anthoon Schoonjans**, gekend als pachter te Bodegem, stelt zich op 11 juni 1734 kandidaat ten kantore van dezelfde notaris Douseleth.¹⁷ Maria Fabri verleent haar toestemming voor een termijn van 6 jaar tegen de jaarlijkse levering van 28 suster, te voldoen voor de helft in tarwe en de andere helft in koren. Men zou dit evenwel omzetten in geldwaarde volgens de noteringen op de *Spijcker* te Brussel. Het pachtgeld diende volstort, één helft tegen Sint-Andriesmis en de andere helft tegen Lichtmis. Het gedeelte dat jaarlijks extra was te voldoen in klinkende munt, bleef ongewijzigd.

Onderaan de akte uit 1734 werd in 1740 een verlenging van drie jaar toegevoegd. Bovenaan ziet men de handtekening van notaris Douseleth onder de akte uit 1734, evenals bij de verlenging rechts onderaan het blad (in uitgeveegde inkt).

Links onderaan tekenden pachter Anthoon Schoonjans en Maria Fabri.

¹³ Bezit van de akker bevestigd in schepenbrief RA Leuven, best. 51/2-818, fol. 133-137.

¹⁴ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0313-0317. RA Vorst, best. T30-1252/1 (27 maart 1724).

¹⁵ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0318-0323.

¹⁶ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0324-0329. RA Vorst, best. T30-4101.

¹⁷ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0330-0337. RA Vorst, best. T30-4104.

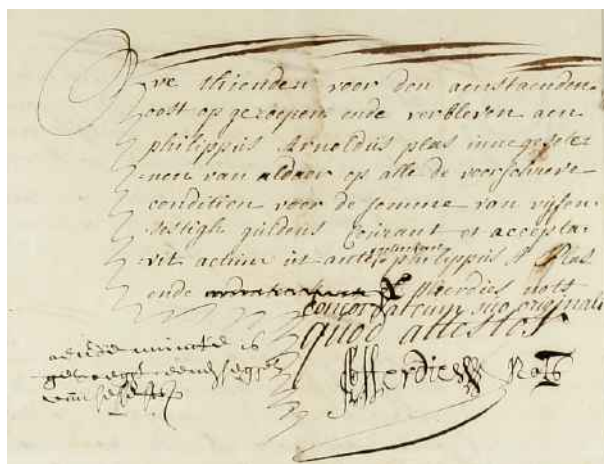
10. Desgewenst mochten de partijen uit de vorige pachtbrief de verbintenis al na drie jaar opzeggen, maar op 9 augustus 1740 wordt ze integendeel voor drie jaar verlengd, zij het tegen een jaarlijks huurgeld van 70 gulden.

11. Mogelijk zijn er meer van de voorgaande verlengingen geweest, want de volgende naspeurbare pachtbrief vinden we pas met de akte van 4 juni 1755 bij notaris Petrus Josephus Tollenaers.¹⁸ Als bedreven onderhandelaarster heeft Maria Fabri nog steeds de touwtjes in handen. Zij vond een geïnteresseerde tegenpartij in het tweetal **Franciscus De Rouw** en **Anthoen Puttaert**, beide uit Sint-Ulriks-Kapelle. De dame verhuurt de inning van haar leentiende voor zes jaar en tegen de jaarlijkse som van 75 gulden met vervalldag op het Sint-Andriesfeest.¹⁹

12. Zoals bekend, overleed Maria Fabri amper drie maand later. Haar uitvaart vond plaats te Brussel op 25 oktober 1755. Het lopende pachtcontract zal door haar rechtsopvolgers verder worden gehonoreerd, namelijk door de bij legaat begunstigde vriendinnen Catharina Martina van Busleyden en Carolina de Iturietta. Over het jaar 1759 noteert men op 5 december echter een kwartaalvoorschot ten bedrage van 12 gulden, dat de partijen bereid waren te compenseren op een toekomstige verschuldigde som van 20 gulden 3 penning.²⁰ Tussendoor, op 30 januari 1760, krijgen de pachters van baron Thysebaert, echtgenoot van Carolina de Iturietta, de bevestiging dat zij niet hoeven tussen te komen in de heffing van de 20e penning.²¹

13. Als nieuwigheid wordt in augustus 1761 de pacht van de leentiende bij openbaar opbod aangeboden. Daarover maakt notaris Egidius Herdies op 18 juni 1761 de condities bekend en organiseert hij tevens de afroep.²² Het pachtgeld diende volstort voor de ene helft ten huize van het begijntje Catharina Martina van Busleyden en de andere helft bij baron de

Thysebaert, deze laatste wonend recht over de grote ingang van de Kapellekerk. De pacht viel uiteindelijk aan **Philippus Arnoldus Plas** (°1735-†1803) voor de som van 65 gulden per jaar.²³ De bedoelde persoon stamt uit Bodegem als zoon van Vincent Plas en Catharina van Elshoecht. Hij huwde met Maria Anna Plas, dochter van Joannes Adrianus Plas en Barbara Meert.

Bevestiging van notaris Herdies dat de openbare verkoop van de pacht aan Philippus Arnoldus Plas was toegewezen.

Het moet ook dezelfde pachter Plas geweest zijn die in 1763 *Juffrouwe* van Busleyden ervoor waarschuwde dat de pastoor novale tienden was beginnen inhalen op land dat voortkwam uit een stukje bos, evenals op een perceel dat voorheen een hoplochting was geweest.²⁴ De pastoor (of zijn tiendesteker?) had de tiende volledig voor zich genomen, hoewel de betrokken percelen onder het areaal van de leentiende ressorteerden en de geestelijke dus slechts recht had op een derde deel van de tiende.

14. Het voorgaande contract zal vroegtijdig worden beëindigd. Catharina Martina van Busleyden, ondertussen enige eigenares van de leentiende, draagt op 3 juni 1762 bij onderhandse akte de pacht over op **Carel Schoonjans** uit Bodegem. De vorige pachter, Philippus Plas, verklaarde zich daarmee akkoord en stond zelfs borg. De nieuwe verbintenis werd afgesloten ten huize van de weduwe van Jan Roobaert te Dilbeek. De termijn liep

¹⁸ RA Vorst, best. T30-8197/2 (4 jun. 1755).

¹⁹ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0200-0203.

²⁰ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0142.

²¹ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0157.

²² RA Vorst, best. T30-8662/1 (18 juni 1761).

²³ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 7461-7465.

²⁴ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0152.

over 3 jaar en er werd een pachtgeld van 76 gulden per jaar bedongen.²⁵

In een appendix aan dezelfde pachtbrief wordt op 21 januari 1765 een contractverlenging toegestaan mits de jaarlijkse som van 77 gulden.²⁶

Ter identificatie van de betrokken pachter worstelen we met de moeilijkheid dat Carolus als een populaire voornaam gold onder de naamgenoten Schoonjans. Met betrekking tot de periode 1762-1765 komen daarom twee tijdgenoten in aanmerking, beide bovendien te Bodegem bekend in de hoedanigheid van pachter. Het handelt dan ofwel om de zoon (1717-1774) van Egidius Schoonjans en Elisabeth Geeroms, ofwel de zoon (1731-1812) van Petrus Schoonjans en Maria Fasseel. Laatstgenoemde was vanaf 1758 pachter van het *Kapittelhof* (ook het *Personaatshof* genoemd), inclusief de uitgestrekte velden van het *Personaatsgoed*.

15. De laatste pachtverbintenis uit het *Ancien Régime* dateert van 16 juli 1795 en passeerde bij notaris Joannes Baptista Franciscus van Goethem te Brussel. Het al bejaarde begijntje, *Juffrouwe* Barbara Catharina Francisca van Busleyden (†1806), die in 1791 de leentiende bij legaat had verkregen, slaagde erin ze voor de allerlaatste keer te verhandelen, dit in weerwil van de broeiende revolutionaire tijdsgeest en de nare berichten over een nakende opheffing van de tienden. In Frankrijk vond dat al bij het decreet van 11 augustus 1789 zijn beslag, zij het als resultaat van louter politieke betrachtingen, bedoeld om op een gemakkelijke manier de sympathie van hongerende boeren te winnen. Door onredelijk hoge belastingen hadden die immers zwaar te lijden gehad onder het koninklijk regime. Spijts de onheilspellende ontwikkelingen in Frankrijk onderschreven **Joannes van den Borre** en **Nicolaus Kempnaer**, twee landbouwers uit Bodegem, een pacht van drie jaar. In ruil beloofden zij een jaarlijks pachtgeld van 110 gulden in courant geld.²⁷

Begin 1797 werden de Franse republikeinse wetten ook in de Zuidelijke Neder-

landen van kracht en mag men de leentiende als opgeheven beschouwen.

Hoptiende en de enquête uit 1565.

Op het grondgebied van de leentiende ontketende zich in 1565 onenigheid over de inning. Wegens de eeuwenoude traditionaliteit van tienden aan de geestelijkheid meenden sommige landbouwers dat er geen tiende zou verschuldigd zijn aan leken, in het bijzonder op de in West-Brabant snel aan populariteit winnende hopteelt. Juridisch spitste hun visie zich toe op de onderhevigheid van de nieuwe teelt aan de leentiende, maar bleef de heffing buiten schot voor zover ze aan de geestelijkheid ten goede kwam.

De benadeelde leenman, Jan Fabri, verzocht daarom het Leenhof van Bodegem om uitleg. Dat besliste om een gedetailleerde staat van de leentiende op te maken.²⁸ Op 10 oktober 1565 riep het daartoe alle toenmalige huurders en grondeigenaars van binnen het areaal van de leentiende op om ieder afzonderlijk over de tiendeplicht een waarheidsgetrouwe getuigenis af te leggen. Om niemand af te schrikken zou de verklaring nochtans niet de waarde van een beëdigde getuigenis hebben: "*op zijns mans waarheid in plaats van eed*".

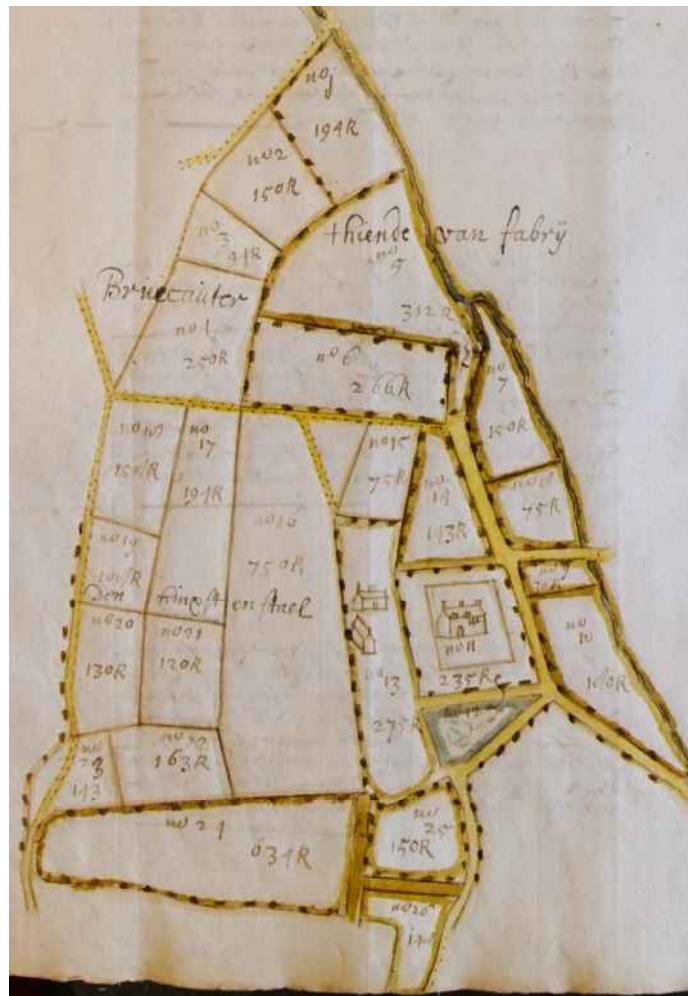
Vooraf liet men een vorig pachter van het Hof ten Broeck aan het woord. Het gaat om de hierboven genoemde Joes Cricke, zoon van wijlen Joes, op dat ogenblik ongeveer 55 jaar oud en tevens vermeld als gewezen ophaler van de leentiende. De man getuigt allereerst over de vleestiende. Afgaande op zijn verklaringen gold er daarvoor van oudsher vrijstelling op het pachthof. In dit verband verklaart hij de hoeve 24 jaar in huur te hebben gehad en dat er gedurende al die tijd nooit vleestiende was betaald, laat staan gevorderd. Verder bevestigt Joes Cricke dat de leentiende voor slechts twee derden aan zijn pachtheer toekwam. Hij preciseert tevens waar ze van toepassing was: 7 bunder op *Broeckcouter*, 8 bunder op *Hinxstal* en 11 bunder op *Cortenbosch*. Deze cijfers waren hoegenaamd geen verrassing, want ze stemmen exact overeen met wat het

²⁵ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0338-0339.

²⁶ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0340.

²⁷ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0355-0358.

²⁸ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 6313-6316.

Het westelijk deel van de leentiende met de velden Broeckouter en Hinxstal.
Op perceel 13 de pachthoeve (het huidige Hof ten Broeck) en op perceel 11 het inmiddels
verdwenen kasteel Vaes. Op deze kaart ligt het noorden aan de rechterkant van het blad.

Het oostelijk deel van de leentiende met het veld Cortenbosch (rechts ligt het gehucht Wolsem).

Kaarten d.d. 1712 uit het meetboek van het Brusselse Sint-Janshospitaal.
(Brussel, Archief OCMW, SJ-54).

Leenhof van Bodegem traditioneel over de opbrengst van de leentiende aanhield.

Op verzoek van pachtheer Jan Fabri riep het leenhof vervolgens een tiental extra getuigen op die daarvoor elk een vergoeding van elf stuiver zouden ontvangen.²⁹

Er werd gevraagd getuigenis af te leggen over de waarachtigheid van de verklaringen van oud-pachter Joes Cricke, d.w.z. over de daadwerkelijke inning van de tiende, over de toepassing van de verdeelregel met de geestelijkheid en over de toegepaste heffing op de hopteelt.

Noteer terloops dat men hieronder het begrip *stede* steeds aanwendt in de ruimere betekenis van een partij land. Met uitzondering van het Hof ten Broeck en een kleine hofstede van de kerk van Bodegem was er toen immers nog geen huizenbouw te bekennen op het areaal van de leentiende. We mogen zelfs stellen dat het gebruik van de term *stede* helemaal geen bestaande woningbouw veronderstelt.

Ieder van de opgeroepen (hetzij als huurder, hetzij als eigenaar van het betrokken grondstuk) werd nauwgezet dezelfde vragen gesteld. De formulering van vraag en antwoord werd in haar totaliteit (tot vervelens toe) in de akte over de enquête voluit opgenomen:

1. Als eerste getuige meldt zich **Ghijsbrecht van der Elst**. Hij huurde akkers op *Cortenbosch* en bewerkte deze in opvolging van de erfgenamen van Jan Schoumans. Ghijsbrecht schaart zich kortweg achter de verklaringen van Joes Cricke.
2. De tweede getuige betreft **Jan de Houwer**, huurder van een *stede* op *Cortenbosch*. Hij verklaart te weten dat Peeter de Raedt, als toenmalige pachter van Fabri, de hoptiende kwam ophalen, maar dat hij “*uit onwetendheid*” over de rechtmatigheid ervan, ze niet heeft betaald. Jan de Houwer bevestigt anderzijds dat de vorige huurster, Margriet sHertogen, weduwe van wijlen Bertelmeeus Mertens, de hoptiende wel steeds had voldaan.
3. De derde opgeroepene stond in voor de *stede* voorheen toebehorend aan de weduwe van Gielis de Ruwe, waarvoor

de zojuist genoemde **Jan de Houwer** zich eveneens aanbood als huidige eigenaar. Hij bevestigt voor dit grondstuk nogmaals de verklaringen van Joes Cricke.

4. Vervolgens gaat men over naar de *stede* van de weduwe *Souwen* (misschien te lezen als *s'Ouwen?*). Daarvoor verschijnt **Peeter Cuevers** als huidig *proprietharis* en deelt mee dat hij aan de pastoor van Bodegem, Hendrick de Vleminck, altijd hoptiende had afgestaan. Peeter de Raedt, de pachter van Jan Fabri, wilde ze komen innen, maar de opgeëiste hoptiende werd niet aan hem voldaan. Cuevers voegt eraan toe dat hij met de tiendepachter was overeengekomen om met de betaling te wachten, totdat men goed wist of er wel degelijk hoptiende mocht geheven worden.
5. De vijfde *stede* behoorde voorheen aan de erfgenamen *Aelbrecht Schouwkens* en was nu eigendom van **Cornelis de Meye**. Als *proprietaris* bevestigt hij dat er op zijn land tiende verschuldigd was en dat zijns inziens deze verplichting ook gold voor hoptiende. “*Niet beter wetende*” had hij ze dan ook voldaan aan de pachter van Fabri, in zijn tijd eveneens Peeter de Raedt.
6. Voor de zesde *stede* ondervroeg men nogmaals **Gysbrecht van der Elst**, ditmaal in de positie van grondeigenaar. Hij getuigt dat over de voorbije 24 jaar op zijn grondstuk steeds tiende was opgehaald en bevestigt dat hij aan pachter Peeter de Raedt zowel gewone tiende als hoptiende had afgedragen.
7. De zevende opgeroepene getuigt over de *stede* van *Henricke van den Houte*. **Cornelis de Meye**, als huurder van de akkers, bevestigt de verklaringen van Joes Cricke en dat hij zowel gewone tiende als hoptiende had voldaan.
8. Als achtste *stede* behandelt men deze van de weduwe van *Gielis de Cnoop*, waarover hun zoon, **Roelant de Cnoop**, een verklaring kwam afleggen. Hij getuigt dat het land dat hij bewerkte toebehoorde aan de abdij van Groot-Bijgaarden en dat daarop vanzelfsprekend hoptiende was volstort. Twee derden werden geïnd door Peeter de Raedt als pachter van Jan Fabri en

²⁹ BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0288.

één derde werd opgehaald door Dierick van Droogenbroeck, pachter van het *Personaatsgoed*.³⁰

9. Over de negende *stede* komt **Reynier Heymans** als *proprietaris* aan het woord. Hij onderschrijft volledig de verklaringen van Joes Cricke, namelijk dat er hoptiende werd afgedragen, voor twee derden toekomend aan Jan Fabri en voor een derde deel aan de pastoor of het personaat van Bodegem.
10. De tiende opgeroepene betreft **Joesen Ophalfens**. Hij spreekt als eigenaar van zijn *stede* en verklaart goed te weten dat er tiende verschuldigd is. Hij zou deze altijd betaald hebben aan Peeter de Raedt, pachter van Jan Fabri. Die eiste ook hoptiende, wat Ophalfens beweert te hebben voldaan, “*niet wetende wie daarmee in zijn recht is*”.

Omdat een hoptiende voldoet aan de elementaire regels van de tiendeheffing verbaast het natuurlijk dat er onder de landbouwers zowel tegenstand, onwetendheid, onderdanigheid en volstreekte goedkeuring over de heffing bestond. Het zal dan ook niet verbazen dat de enquête van 1565 uiteindelijk toch een gerechtelijk staartje heeft gekregen. Men blijkt echter toch wel lange tijd te berusten in de onwilligheid van sommigen. Het is namelijk wachten tot in 1642, dus zowat 80 jaar later, wanneer er opnieuw forse disputen opflakkeren. Het was dan kleinzoon Jan-Baptist Fabri (bezitter van de leentiende tussen 1636-1663) die zich gesterkt en mogelijk zelfs genoodzaakt voelde om tot een procedure over te gaan. Er bestonden alvast meerdere precedents van buiten de Bodegemse heerlijkheid ter beschikking, die hoptiende steeds rechtmatig hadden bevonden. Het gaat evenwel altijd om gevallen waarin een geestelijke partij als tiendeheffer optrad. Zo wist men af van een gelijksoortig geschil uit 1536 tussen de abdij van Affligem en landbouwers uit Hekelgem en

Meldert³¹, evenals een zaak voor het Leenhof van Brabant uit 1633 tussen de abdis van Ter Kameren en een zekere J. B. Boot. Ten slotte alludeerde men nog op een recente procedure uit 1641 met ingezetenen uit Londerzeel en waarvoor de Brusselse notaris Van Clooster zich had ingezet.

Aangemoedigd door de gunstige rechterlijke uitspraken richt Jan-Baptist Fabri zich in 1645 eveneens tot notaris Van Clooster om over de hoptiende onder de leentiende van Bodegem een verzoekschrift aan de kanselier van de Raad van Brabant te richten. In het leenrecht bestond er immers een lacune aangaande de inning van een leentiende. In tegenstelling tot de precedents, met geestelijken als tiendeheffers, was de Bodegemse situatie terug te brengen tot een aangelegenheid onder leken. Jan-Baptist Fabri richtte zich daarom terecht tot de bevoegde Raad van Brabant, allicht om rechtszekerheid over de opbrengst van zijn leentiende te bekomen en wellicht ook om onwillige hoptelers definitief het zwijgen op te leggen. Pas drie jaar later (in 1645) zou de Raad van Brabant zich uitspreken over de principiële kwestie. Zoals men kon verwachten uit de vergelijking met de regels van kerkrechtelijke tiendeheffing, werd hoptiende volkomen terecht bevonden, ook als opbrengstvariant van een feodaal instrument als de leentiende.

Frans J. Van Droogenbroeck

Met dank aan Felix Meurisse voor de foto-opnames van de archiefstukken uit het Kasteel van Walfergem, welwillend ter beschikking gesteld door de heer Raymond Delvaux (†2016).

³⁰ *Bodegem in vroegere tijden* 11 (2018) 7-8. Dierick van Droogenbroeck was de pachter van *persona personatus* Jan Peeters. In 1559 huurt hij het *Personaatsgoed* voor de duur van 12 jaar: RA Leuven, best. 51/2 nr. 808, fol. 134v-136r.

³¹ Het vonnis wordt ook vermeld in de Affligemse abdijbronnen. Archief Abdij Affligem, *Bona et Jura Monasterii Haffligemenses* van Beda Regaus, zie daar onder *Diplomata* pag. 602/603 (zie onder het jaar 1536) en de verwijzing naar de *sententie Brab. over d'hop t'Hekelghem en Meldert* in het cartularium van Vedastus van Nuffel (nu in RA Brussel, Kerkelijk archief 4628, deel II, pag. 250), waar witruimte was voorzien voor afschrift van het vonnis uit 1536, maar om onduidelijke reden de kopie toch niet werd ingevuld.

Zie ook in het familiearchief Delvaux, hetzij fotografisch in BKW-archief, FA Delvaux, foto nr. 0108-0118 (nota's over het vonnis uit 1645).